

GREV ZINZENDORF

i 200 Aaret efter hans Død

av

LORENZ BERGMANN

9. Maj 1760 døde Grev Zinzendorf, Stifteren af den fornyede Brødremenighed, i Herrnhut i Sachsen. Han var dengang 60 Aar og havde virket med rastløs Iver i Menighedens Tjeneste. Hans Arbejdstid var gerne 18 Timer i Døgnet. Hvor mange Rejser havde han ikke foretaget! 2 Gange havde han været i Amerika, 2 Gange i Lifland, 2 Gange i København — foruden de mange Rejser i Tyskland og Holland, England og Schweiz. Hvilke Besværligheder havde disse Rejser for over 200 Aar siden ikke medført! — hvad enten de blev foretaget til Skibs, til Fods eller til Vogns, i al Slags Vejr, ofte ad elendige Veje med dybe Huller og Moradser, saa Rejsevognen, der var forspændt med 6 Heste, kunde sidde fast i Timevis.

Hvor mange Taler havde han ikke holdt! — for det meste flere om Dagen, en enkelt Dag ikke mindre end 18. Hvor mange Salmer og Sange havde han ikke digtet! — i alt over 2.000. Hvor mange Breve og Bøger havde han ikke skrevet!

Han havde kun været syg i faa Dage, da han døde, stille og gudhengivent, glad over at skulle gaa hjem til Frelseren. Til sin Svigersøn, Johannes v. Wattewille, sagde han: «Jeg giver mig ganske hen i min Herres Vilje, og han er tilfreds med mig. Hvis han ikke længere vil bruge mig her, er jeg helt rede til at gaa til ham.» Et Øjenvidne har fortalt, at «han døde ligesom med leende Mund, midt i sine Arbejder. Før end han døde, trykkede han selv sine Øjne til og udaandede snart efter.»

En Uge senere blev han med stor Højtidelighed begravet paa «Gudsageren» i Herrnhut. 4.000 Mennesker var forsamlet ved den Lejlighed, idet der var kommet mange fra hele Omegnen. Kisten blev baaret af Præster og hjemmевærende Missionærer,

og hele Menigheden fulgte, under Musik og Sang, Søstrene i deres hvide Festdragt.

Hvad Indtryk dette Dødsfald gjorde i Herrnhut, fremgaar af de Ord, som en af hans nærmeste Medarbejdere (Johann Nitschmann) indførte i sin Dagbog om Aftenen paa Zinzendorfs Dødsdag: «Saa er da denne store Guds Mand, som saa troligt har tjent sin Herres Vilje, fornyet Brødrekirken, oprettet Menighedsbyer og Kor, og draget Omsorg for den med saa stor Visdom, forkyndt Herrens Død i hele Verden og været Millioner af Sjæle til Velsignelse, gaaet ud som et Lys i Verden.» «Da han var borte, var det, som om vi drømte. Vi var ham næppe værd. Trods det, at vi elskede ham saa højt, har det dog ofte været ham meget svært iblandt os Thi hans Aand havde Ørnevinger.»

Det er ikke underligt, at man i Herrnhut i 1760 opfattede hans Død som et uerstatteligt Tab, og det er ikke mærkeligt, at man i 1960 rundt om i den protestantiske Kristenhed mindes denne Begivenhed og dermed Zinzendorfs historiske Betydning. Det nærmestliggende Synspunkt er jo at betragte ham som *den fornyede Brødremenigheds Stifter og Organisator*. Det er hans Fortjeneste mere end nogen andens, at den gamle bøhmiske og mæhriske Brødrekirke — som gik tilbage til Slutningen af Middelalderen, og som i det 16. Aarhundrede i det væsentlige havde sluttet sig til Luthers Kristendomsopfattelse — er blevet bevaret, fornyet og organiseret, og derved frelst fra at gaa til Grunde under Modreformationens Tvang, eller at opløses i Sektvæsen og Sværmeri. Saa stor Betydning fik det, at han gav *Christian David* og de andre Udvandrere fra Mæhren Tilladelse til at bosætte sig paa hans Gods i Sachsen, hvor de 1722 anlagde Kolonien med det betegnende Navn *Herrnhut*, hvori der skulde ligge det dobbelte, at de vilde leve under Herrens Varetagt («unter des Herrn Hut»), og at de vilde staa paa Vagt for Herren («auf des Herrn Hut»). Efter at Sværmeri og Separatisme havde truet med at tilintetgøre Fællesskabet, lykkedes det Grev Zinzendorf at faa det fornyet, særlig ved den mindeværdige Altergang 13. August 1727, da «wir lernten lieben». «Som Brødre,

der var forenede ved een Aand og døbte til eet Legeme, kyssede vi hinanden og prisede Gud med Glæde». Derfor regnes 13. August 1727 for den fornyede Brødremenigheds Fødselsdag.

Som Stifter og Organisator af dette lille, men livskraftige Kirkesamfund, hvis officielle Navn er *Unitas Fratrum*, Brødre-Unitetet, har Zinzendorf faaet en historisk Betydning, som ikke har noget tilsvarende hos *Spener* og *Francke*, Førerne for den tyske Pietisme, hvis Discipel han jo ellers var. Ved denne organisatoriske Virksomhed ligner han mere *John Wesley*, den engelske Metodismes store Banebryder.

I Zinzendorfs Dødsaar var Menigheden i Herrnhut vokset til at tælle 1200 Personer. Dertil kom de andre Brødremenigheder i Tyskland og Holland, England og Nordamerika — samt 3.000 døbte paa de forskellige Missionsmarker, de fleste blandt Neger-slaverne i Vestindien. Man forstaar, at han paa sit Dødsleje, bevæget og taknemlig, kunde sige til sine Venner: «Har I vel i Begyndelsen tænkt jer, at Frelseren vilde gøre saa meget, som vi nu virkelig ser med vore Øjne? Hos Hedningerne har jeg kun lagt an paa at vinde en Førstegrøde, og nu er det Tusinder.» «Hvilken formidabel Karavane af vor Husholdning staar der ikke allerede omkring Lammet!» Ikke mindst med Henblik paa Missionen er det Sandhed, hvad Indskriften paa hans Grav i Herrnhut siger: «*Er war gesetzt Frucht zu bringen, und eine Frucht, die da bleibe.*»

Hermed er vi naaet til det andet Hovedpunkt i hans historiske Betydning: *Zinzendorf som Protestantismens maaske største Profet for Missionstanken*

Allerede i sin Skoletid paa Franckes Pædagogium i Halle (1710-16) havde den unge Grev Zinzendorf faaet vakt sin Kærlighed til Missionen ved at høre om Missionen i Trankebar og ved at træffe hjemmевærende Missionærer (Plütschau og Ziegenbalg). Og da han under et *Besøg i København 1731* — i Anledning af Christian VI's Kroningsfest — traf en Neger fra St. Thomas, som var Kammertjener hos den kongelige Overstaldmester, og tillige hørte om den tilsyneladende haabløse Mission, som Hans Egede 10 Aar før havde begyndt i Grønland,

følte han det som et Kald til at hjælpe. Da han kom tilbage til Herrnhut, fortalte han om sine Oplevelser i København, og 1732 og 33 udsendte Menigheden i Herrnhut — ikke i øjeblikkelig Entusiasme, men først efter lange Overvejelser — sine første Missionærer til *St. Thomas* og *Grønland*. Dertil kom snart efter forskellige Missioner i hollandske og engelske Kolonier — foruden flere forgæves Missionsforsøg, særlig i Orienten. Man havde jo dengang kun et meget ufuldkomment Kendskab til fremmede Lande og Folk, og kunde derfor ikke paa Forhaand vide, om en Mission overhovedet var mulig paa dette eller hint Sted. Men det var Zinzendorfs Grundsætning: «Hellere hundrede forgæves Foretagender til Kristi Ære end slet ingen!»

Det var Zinzendorf, der havde bragt Missionstanken til de mæhriske Udvandrere; men i disse jævne og haardføre Mennesker, som var øvede i at døje ondt og vove Livet for deres Tros Skyld, og som forenede sund Sans og praktisk Dygtighed med brændende Iver for Sjælenes Frelse, fandt han de Redskaber, der kunde udføre hans Missionstanker. Det er Brødremenigheden, som har lært de protestantiske Kirker at anvende Lægfolk i Missionens Tjeneste ved Siden af teologisk uddannede Præster.

I den protestantiske Missions Historie har Zinzendorf og Brødremenigheden epokegørende Betydning (1) ved de mange forskellige Missioner, de har sat i Gang. «I to Aartier har den lille Brødremenighed fremkaldt flere Missionsvirksomheder end hele Protestantismen i to Aarhundreder» — skriver *Warneck*. (2) Ved de Resultater, de har opnaaet. Udtrykt i Tal: 1958 havde Brødremenigheden 222.000 døbte paa Missionsmarkerne, medens den indenfor den gamle Kristenhed kun talte i alt 82.000 Medlemmer, hvoraf de fleste i Nordamerika. — (3) Ved sine Missionsprincipper. Medens de ældre protestantiske Missioner — ogsaa de fra Danmark udgaaede Missioner i Trankebar og Grønland — for en væsentlig Del var sat i Gang af politiske, nationale og koloniale Hensyn, var det *udelukkende kristelige Bevæggrunde*, der fremkaldte Brødremissionen: Lydigheden mod Kristi Missionsbefaling; Taknemligheden mod Kristus,

hvem vi skylder vor Frelse, Ønsket om at hjælpe dem, der endnu ikke kender det frelsende Evangelium. Brødremissionærerne følte sig ikke som udsendt af en kristelig Stat, men som Kristi Sendebud og som Repræsentanter for den kristne Menighed. Det drejede sig ikke om nogle særsindede Personers private Foretagende, men om en Hovedopgave for hele den kristne Menighed: at udføre Herrens og Frelserens sidste Befaling om at gøre alle Folkeslagene til hans Disciple. Den til Befalingen knyttede Forjættelse: Se, jeg er med eder alle Dage! er ogsaa gaaet i Oplydelse, idet Brødremenigheden i særlig Grad har erfaret *Missionens tilbagevirkende Kraft*. Den har heri haft et Værn mod Verdslighed og Nydelsessyge, mod Snæverhed og Sektaand, og en Hjælp til at overvinde baade «Sigtningstidens» Sværmeri og «Oplysningstidens» Tørhed og Kulde. Den har derfor ofte givet Udtryk for den Erfaring, at det er Missionen, der har holdt denne lille Menighed i Live.

Brødremenighedens Missionsprincipper, der vel ikke paa alle Punkter, men dog gennemgaaende har været præget af evangelisk Forstaaelse og praktisk Visdom, er naturligvis bestemt af *Zinzendorfs Kristendomsopfattelse*. Hermed kommer vi til det tredje Hovedpunkt i hans historiske Betydning. Altid mærkes det, at han er *udgaaet fra Pietismen*, vokset op i et pietistisk Hjem, uddannet paa Franckes Pædagogium i Halle og fra Barndommen fortrolig med Freylinghausens pietistiske Salmebog. Men hans betydelige og selvstændige Personlighed gav den pietistiske Kristendom en egen Farve, paa den ene Side en lysere, mere *evangelisk* end den lovmæssige, hallensiske, paa den anden Side en mere *sentimental*.

Hans Kristendomsopfattelse kan samles i 3 af hans Yndlingsudtryk: «Herzens-Religion», «Heilands-Religion», «Blut-und Wunden-Theologie.»

(1) «*Herzens-Religion*». I skarp Modsætning til enhver Intellektualisme, baade Filossoffernes, Ortodoksiens og Rationalismens, fremhæver han — ligesom senere *Rousseau* og *Schleiermacher* — at Religion og Kristendom ikke er Hovedets, men *Hjertets* Sag. «Gud vil have Menneskers Hjerte, og ikke deres

Hoveder», som det ogsaa hedder: «Min Søn, giv mig dit Hjerte!» Det afgørende ved Modtagelsen af Kristendommen er ikke Forstandsbeviser, men Følelsen, Troen og Erfaringen. «Der gives intet andet Bevis for Bibelens Sandhed end dette: Mit Hjerte siger mig det! Hvis det ikke er saaledes for dig, hvis dit Hjerte ikke siger dig det, saa tro det ikke!»

(2) «*Heilands-Religion*». Midtpunktet i Kristendommen er *Kristus*, «min Herre, min Frelser, min Gud, min Kærlighed, min Broder, min Sjæls Brudgom.» I ham aabenbarer Gud sig som *Frelsens Gud*, ikke som Lovens Gud, saaledes som Gud opfattes i Jødedommen, i «Oplysningen», ofte ogsaa i Pietismen. «Vi prædiker ingen Lov, men lutter Evangelium, lutter Frelse, lutter Barmhertighed, lutter Vunder og Død.» Derfor var der mange, som fra Pietismens selvplagende Lovtrældom fandt Hvile i Herrnhuternes Forkyndelse af den korsfæstede. «Hos Ham er der Ro, Fred, Glæde og en herlig Sejr, som ingen Lov eller Moral nogensinde kan give.»

(3) «*Blut-und Wunden-Theologie*». Endnu mere end i Ortodoksien og Pietismen havde Jesu Blod og Vunder indenfor Zinzendorfs og Brødrenes Fromhedsliv en altbeherskende Plads. Allerede som 20 aarig digtede han Sangen «Blut und Wunden haben uns mit Gott verbunden.» Det er nemlig Kristi Død og Blod, der soner vor Synd overfor Gud og udfrier os fra Djævelens Regimente. «Eines hat uns durchgebracht: Lämmlein, dass Du bist geschlacht.» Han fremhæver, at «Blodet» ikke skal forstaaes moralsk, som Symbol paa Kristi Selvhengivelse i Døden, men fysisk som «en Mekanisme», der renses fra Synd. Med stor Skarphed bekæmper han dem, der ikke godkender denne Blodteologi, ja, han stempler dem, der prædiker om Gud Fader eller om Jesu Kristi Fader som «Satans Professorer og Afgudsdyrkere.» Derimod betegner han de troende, der lever i Vunderne og i Korsets Luft, som «Wunden-Bienlein», «Wunden-Würmlein», «Blut-Würmlein», «Creutz-Luft-Vögelein», «Creutz-Luft-Schäfelein», «Creutz-Luft-Kälbelein» o.s.v., en hel zoologisk Have af «Wunden-Thierlein» og «Creutz-Luft-Thieren».

Atter og atter besynger han Saaret i Jesu Side ved det Lanse-

stik, der efter hans Opfattelse voldte Jesu Død. Jesu Sidesaar («*Seitenschrein*» eller «*Seitenhöhlchen*») skildres som det Moderskød, hvoraf Menigheden og dens enkelte Medlemmer udgaar, og hvor Sjælen søger sin Tilflugt ligesom Duen i Klippekløften.

Man forstaar, at Zinzendorfs ældre samtidige, den udmærkede Skrifteolog *J. A. Bengel*, som selv var en Tilhænger af Blodteologien, beklagede sig over, at man satte den hele Kristendom i Kristi Blod og underkendte Betydningen af hans Opstandelse, hvorimod det hos Paulus hedder, at Kristus er død, ja meget mere: er opstanden og er ved Guds højre Haand (Rom. 8,34).—

Det maa dog ikke overses, at bag den barokke Blodteologi ligger det værdifulde Motiv at indskærpe Naaden og bekæmpe Gerningsretfærdigheden.

Hvad der allermost fremkaldte en skarp Kritik, var den Maade, hvorpaa Zinzendorf i sine Taler og Sange talte om «*den guddommelige Familie*» og *Aanden som Moderen*, samt om *Jesus som Sjælens Brudgom eller Ægtemand*, hvilket udmales paa en Maade, «som kan faa Uskyldigheden til at rødme», som det hedder hos en af «Oplysningens» Banebrydere, Goethes Onkel, Geheimeraad von Loen.

Hvor berettiget denne Kritik end var, maa det ikke glemmes, at det her ikke drejer sig om nye Forestillinger, der skyldes Zinzendorf, men om en gængs Tradition indenfor den ortodokse og pietistiske Andagtslitteratur. Dette gælder baade Blodteologien og Brudemystikken, der begrundes ved allegorisk Udlægning af «*Højsangen*» — en Samling gamle israeltiske Kærlighedsdigte eller Bryllupssange, hvis Optagelse i den bibelske Skriftsamling man kun har ment at kunne retfærdiggøre ved en saadan religiøs Indlægning.

Naar Billedsproget hos Zinzendorf er mere udfordrende end ellers i Almindelighed hos ortodokse og pietistiske Prædikanter og Salmedigtere, skyldes det hans naturlige Tilbøjelighed til at gaa til Yderligheder og hans Forkærlighed for paradokse Udtryk. Han har saa let ved at give sine værdifulde Tanker en ensidig og misvisende Form. Hans Forstaaelse for Følelseslivets

Betydning («Hjertet») overdrives let til *Sentimentalitet*. Hans ligeledes værdifulde Bestræbelse for at samle den kristne Forkyndelse om Kristus som Frelseren faar en skæv Retning, idet Kristus ikke blot — som i det Nye Testamente — bliver Vejen til Faderen, men træder i Stedet for Faderen, som naar Joh. 5,23 («Alle skal ære Sønnen, ligesom de ærer Faderen») udlægges, som om der stod, at de skal ære Sønnen i Stedet for Faderen.

Dertil kommer en Overbetoning af Kristi Død og en Svælgen i sentimentale eller drastiske Billeder fra Blodteologien og Højsangspoesien. Dette fremkaldte ikke blot en berettiget og nødvendig Kritik, men ogsaa en Række ubillige og taabelige, personlige Angreb, som skød langt over Maalet.

I Slutningen af Zinzendorfs Liv begyndte der indenfor Brødre-*menigheden* en skarp *Reaktion* mod de omtalte Ensidigheder, og denne *Reaktion* blev fortsat og gennemført under hans udmærkede Efterfølger, *Spangenberg*. Brødre*menigheden* i vore Dage er ikke præget af sentimentalt Følelsessværmeri, men af *nøgtern, bibelsk Kristendom*.

Jeg mindes endnu levende, med hvilken Kraft den fremragende Brødre**iskop**, Missionsdirektor, Dr. theol. *Charles Buchner*, ved det første, for alle tyske Missions**selskaber** fælles Forhandlingsmøde («Missionswoche») i Herrnhut, i Efteraaret 1901, slyngede det ud over Forsamlingen: «*Nüchtern, meine Brüder! Ein Missionsmann muss nüchtern sein!*» Denne Appel er senere ofte blevet gentaget. Det er ogsaa betegnende, at i Brødre*menighedens* Salmebøger er i Tidens Løb flere og flere af Zinzendorfs Sange blevet udeladt, forkortet eller omskrevet. Selv i den sidste «Gesangbuch der evangelischen Brüdergemeine» fra 1927 har et Revisionsudvalg for nylig foreslaaet at udelade 157 Vers af Zinzendorf — paa Grund af deres «nu ikke mere gængse Billedsprog.»

Det fjerde og sidste Punkt i Zinzendorfs historiske Betydning ligger paa det *ökumeniske* Omraade. Det var ikke hans Formaal at stifte et nyt Kirkesamfund, men at samle kristustroende fra de forskellige Kirker i et Vennesamfund om Kristi Person og Kristi Kors. Atter og atter henviste han til «Frelserens Testa-

mente», «at de alle maa være eet» (Joh. 17,20-21) — ikke: at de alle maa være ens, ikke en ydre Enhed i Gudstjenesteordning og Kirkeforfatning, men en indre, aandelig Enhed, som har sin Grund i Kristi Død og sit Udtryk i indbyrdes Broderkærlighed. Denne Forstaaelse for *Kristenhedens Enhed* laa langt udover hans ortodokse Samtid og gør ham til en af Forløberne for Nutidens økumeniske Bevægelse.

Naar Brødremenigheden udsendte sine Rejseprædikanter til Landskirkerne, de saakaldte *Diaspora-Arbejdere*, var det ikke for at drive Rovdrift fra andre Kirkesamfund, men for at vække Mennesker til nyt Liv og Arbejde indenfor den Kreds, hvor de hørte hjemme. «Gud forbyde i sin Naade, at vi nogensinde skulde tænke, at der ikke var andre Guds Børn i Verden end vor Kirkes Medlemmer». «Guds Børn skulde være Jordens Salt, og ikke skille sig ud fra andre Mennesker og danne et særligt Parti.» «Vor Kirke elsker alle andre Kirker, baade vesterlandske og orientalske og kives ikke med nogen. Den ser ikke gerne, om Folk fra en anden Religion (∴: Konfession) forlader deres egen for at træde over til os, men forhindrer det, for saa vidt som den kan. Derimod søger den at hjælpe ethvert Menneske til et rigtigt Forhold til Hovedet» (∴: Kristus).

Næppe nogen Personlighed i Kirkens Historie har været mere *forskelligt bedømt*, højere skattet, eller dybere foragtet og voldsommere bekæmpet end Grev Zinzendorf. Hvis man opfatter Kristendommen ud fra Ortodoksiens dogmatiske Synspunkt, maa man betragte ham som en Vranglærer og Sværmer. Anderledes derimod, hvis man er i Stand til at skelne skarpt mellem Indhold og Form, Tro og Lære, Religion og Teologi, kristeligt Liv og kirkelig Dogmatik. En saadan Opfattelse i Forening med et mangeaarig Studium af Zinzendorf og den historiske Baggrund for hans Virksomhed har ført mig til den Overbevisning, at en fordomsfri og forstaaende Bedømmelse maa værdsætte ham, ikke som en Sværmer og Sektstifter, heller ikke blot som den fortjenestfulde Fornyer af Brødremenigheden og den epokegørende Banebryder for Brødremissionen, men som *et af den nyere Tids mest udprægede religiøse Genier og en af den evan-*

geliske Kristenheds store Kirkefædre og Missionsprofeter. Ved Siden af *John Wesley* er han den betydeligste religiøse Personlighed i 18. Aarhundredes Kirkehistorie. Hans Forstaaelse for Kristendommen som Hjertets Religion, for Evangeliet om Frelsen ved Kristus, der bringer Menneskene *Glæde*, og som derfor skal forkyndes for alle Mennesker, og hans mange skønne Ord om *Kærlighed* til Kristus og til menneskene bør kunne skaffe ham Absolution for mange smagløse og urimelige Udtalelser, som han har overtaget fra den kirkelige Tradition, og som nu forlængst er forsvundet fra Brødremenigheden.

Med Hensyn til de *uimodsigelige Mangler* ved Zinzendorfs Person (særlig hans naturlige Heftighed og Tilbøjelighed til Hovmod) og hans diletantiske, ofte selvmodsigende Teologi, kan man minde om, at ogsaa *Luther* og *Grundtvig* ikke blot viser de store Fortrin, der gør dem til store Mænd, men ogsaa store Fejl. Ja, netop hos de store Mænd er ikke blot deres Fortrin, men ogsaa deres Fejl i større Format end hos almindelige Mennesker.

Denne Erkendelse, som Partimænd nødigt vil bøje sig for, naar det gælder deres beundrede Førere, møder vi allerede hos Zinzendorfs trofaste Medarbejder og Eftermand, *Spangenberg*, der medens den store Fører endnu var i Live, skriver om ham: «Ja, men, han har jo Fejl! Ja vel, Luther, selv Solen har sine Pletter, og dog takker man den kære Gud for dem!»